

“BÜYÜK BUHRAN”DAN “BÜYÜK TECRİT”E DOĞRU: “YENİ NORMAL” DÜZEN**Gizem YAYLI**

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

<https://orcid.org/0000-0002-0902-7280>**Özet**

Tarih, yüzyıllar boyunca pek çok krize tanıklık etmiştir. Döviz kuru hareketleri, aşırı değerli varlıklar, bir gecede batan bankalar ve daha nice. Bu kez dengeleri değiştiren ise bir virüs: Covid-19. İnsanoğlu kendisine yeni alışkanlıklar, yeni bir hayat tarzı, yeni kavramlar öğreten bir “tehdit” ile karşı karşıya kalmış durumdadır.

Dünya gündeminde en üst sırada yer alan Covid-19 virüsü dünyayı yeni bir yol ayrımına getirmektedir. İlk olarak 1 Aralık 2019 tarihinde Çin’de tespit edilen vakanın, yalnızca bir hastalık olarak değerlendirilmesi ekonomik etkilerin önceden öngörülmesini ve tedbirler alınmasını engellemiştir. Virüsün ile birlikte hayatımıza giren ciddi kısıtlama ve önlemler, başta büyük dünya ekonomileri olmak üzere birçok ülke ekonomisinde sert daralmalar yaşanmasını tetiklemiştir. Bu durumun geçmiş dönemde yaşanan krizlere benzememesi ve hala ne zaman biteceğine ilişkin belirsizliklerin devam etmesi, yaşanan mevcut durumu daha özel bir hale getirmektedir.

Araştırmada geçmiş kriz örneklerinden hareketle, Covid-19 küresel salgınının uzun süre devam etmesi halinde yeni bir küresel, siyasi ve ekonomik sisteme geçişin gerekliliği tartışılmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün verilerine göre; Ekim 2020 tarihi itibarıyla tüm dünyada 1 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği küresel salgın, ülkelerin yaşam şekillerine, dünya görüşlerine değer yargılarına, ticaret ve üretim yapılarına, alışveriş alışkanlıklarına kadar birçok alanda etkilere neden olmuştur. Bu bağlamda, bilgi eksikliğinin hakim olduğu bir ekonomide belirsizlik ve panik kaynaklı maliyetlerin bir krize dönüştüğü aşikardır, ancak bu krizde sürece ilişkin kontrol mekanizmaları virüsün seyrine göre şekillenmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında 1970’li yılların sonuna kadar uygulanan “sosyal devlet”çi düzen yeniden gündeme gelmektedir. Mevcut durumda 2008 Küresel Krizi sonrasında ‘daha fazla liberalizm’ paradigması geçerliliğini yitirirken, orta ve uzun dönemde maliye politikalarının devreye girmesini, harcama ve vergilendirme politikalarında değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Özellikle yerli para birimi rezerv para karşısında değer kaybına uğrayan Türkiye gibi ülkelerde döviz kurunda istikrarı sağlayabilmek ve yerli paranın değer kaybını önleyebilmek adına tasarrufu teşvik etmeye yönelik maliye politikalarının uygulanması kaçınılmazdır. Kısa dönemde COVID-19 süreci dünyayı uzaktan erişime dayalı iş ve yaşam modellerine zorlamışken toparlanmanın finansmanında ve bu sürecin yönetiminde yeni fikirlere, yenilikçi yöntemlere ihtiyaç vardır. Yeni normal dünya düzeninde gerek dünya gerek Türkiye çevrim içi dünyaya dönüşmüşken, pandemiye ilişkin belirsizliklerin devam ettiği şu günlerde çevrim içi dünya düzeni uzun soluklu bir süreç olacak gibi gözükmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Covid-19 Pandemi Süreci, Yeni Normal Dünya

Abstract

History has witnessed many crises over the centuries. Exchange rate movements, overvalued assets, banks that went bankrupt overnight, and more. This time, it is a virus that changes the balances: Covid-19. Mankind is faced with a "threat" that teaches itself new habits, a new lifestyle, and new concepts.

Covid-19 virus, which is at the top of the world agenda, brings the world to a new crossroads. The case, which was first detected in China on December 1, 2019, was evaluated as a disease only, preventing the predictions of economic effects and taking measures.

Serious restrictions and measures that came into our lives with the virus have triggered severe contractions in the economies of many countries, especially in large world economies. The fact that this situation is not similar to the crises experienced in the past and that the uncertainties about when it will end still make the current situation more special.

Based on past crisis examples, the research discusses the necessity of transition to a new global, political and economic system if the Covid-19 global epidemic continues for a long time.

According to the data of the World Health Organization (WHO); As of October 2020, the global epidemic, in which more than 1 million people lost their lives all over the world, has caused effects in many areas such as life styles of countries, world views, value judgments, trade and production structures, and shopping habits. In this context, it is obvious that uncertainty and panic-induced costs have turned into a crisis in an economy dominated by lack of information, but in this crisis, control mechanisms regarding the process are shaped according to the course of the virus.

After the Second World War, the "social state" order, which was applied until the end of the 1970s, is on the agenda again. In the current situation, while the "more liberalism" paradigm of the post-2008 Global Crisis loses its validity, fiscal policies should be put into effect in the medium and long term, and the spending and taxation policies should be changed. In particular, it is inevitable implementation of domestic currency reserves to stabilize the exchange rate in countries like Turkey that loses value against the monetary and fiscal policies to promote savings in order to prevent the depreciation of the domestic currency. In the short term, while the COVID-19 process has forced the world to work and life models based on remote access, new ideas and innovative methods are needed to finance recovery and manage this process.

In the new world order should normally turnings world needs Turkey online world, the online world order that continues in these days of uncertainty regarding pandemic is likely to be a long term process.

Keywords: Crisis, Covid-19 Pandemic Process, New Normal World.

GİRİŞ

Dünya gündeminde en üst sırada yer alan Covid-19 virüsü dünyayı yeni bir yol ayrımına getirmektedir. İlk olarak 1 Aralık 2019 tarihinde Çin’de tespit edilen vakanın, yalnızca bir hastalık olarak değerlendirilmesi ekonomik etkilerin önceden öngörülmesini ve tedbirler alınmasını engellemiştir. Virüsün başta Avrupa ülkeleri olmak üzere tüm dünya ülkelerine yayılması üzerine Dünya Sağlık Örgütü’nün (WHO) ‘pandemi’ ilan etmesi, ülkelerin aldığı ‘yurtdışı seyahat yasağı’ gibi ciddi kısıtlama ve önlemler başta büyük dünya ekonomileri olmak üzere birçok ülke ekonomisinde sert daralmalar yaşanmasını tetiklemiştir. Bu durumun geçmiş

dönemde yaşanan krizlere benzememesi ve hala ne zaman biteceğine ilişkin belirsizliklerin devam etmesi, yaşanan mevcut durumu daha özel bir hale getirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada dünyada ve Türkiye’de açıklanan verilere göre Covid-19 kaynaklı endişelerin ülke ekonomilerine nasıl yansıdığı aktarılmaya çalışılacaktır. Yaşadığımız krizin finansal veya ekonomik kaynaklı bir kriz olmadığını anlayabilmek adına öncelikle, şu sıralar sıkça duyduğumuz kriz kavramının teorik altyapısı hakkında bilgi verilmektedir. Henüz küresel salgının etkilerinin bitmediği bu dönemde yapılan araştırmada potansiyel etkiler üzerinden kesin yargılarda bulunmak güçtür. Bu nedenle etkileri en derin, en yıkıcı iki kriz olarak nitelendirilen 1929 Büyük Buhranı ile 2008 Küresel Krizi hakkında bilgi verilerek Covid-19 kaynaklı krizin geçmiş deneyimlere benzemediği aktarılmaya çalışılacaktır.

İKTİSAT DÜNYASININ TEMEL TAŞLARINDAN BİRİ: KRİZ

Kriz; şu günlerde en çok duyduğumuz kelimelerin başında gelmektedir. Basitçe konjonktürdeki yer değiştirme olarak ifade edilebilmektedir. Kökeni Yunanca “krisis” kelimesine dayanan kriz olgusu, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişimin ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak tanımlanmaktadır (Kibritçioğlu, 2001). Tüketici talebinde, firma yatırım kararında düşüş ve işsizlik oranlarında artış olarak seyreden krizleri finansal piyasalardaki belirsizlik takip etmektedir. Ancak krizler reel sektör bağlantılı olmaksızın doğrudan finansal sektör kaynaklı da olabilmektedir. Reel sektör krizleri mal, hizmet ve işgücü piyasalarında meydana gelen beklenmedik daralmalar sonucu ortaya çıkarken, finansal krizler, finans piyasalarında meydana gelen beklenmedik dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde batık kredi miktarlarındaki patlama ve sonrasında sürdürülemez hale gelme sonucu ortaya çıkmaktadır. Finansal kriz Mishkin’e göre (1996) finansal piyasaların ters seçim ve ahlaki tehlike sorunları nedeniyle en verimli yatırım fırsatlarına fonların verimli bir şekilde yönlendirememesiyle sonuçlanan aksamalardır. Kindlerberg’e göre (2005) finansal göstergelerin tümünün ya da çoğunun bozulmasıdır. Roubini’ye göre (2017) finansal kriz “beyaz kuğu”; sistematik analize tabi olan, tümüyle olağan bir şekilde ortaya çıkan, aynı senaryoyu tekrarlayan ve öngörülebilir bir sürecin ürünü olup, istisna değil standart bir süreçtir. Makroekonomik dengesizlikler, içsel ve dışsal şoklar kaynaklı olan finansal krizler temelinde; döviz krizi, bankacılık krizi, dış borç krizi ve sistemik finansal krizler olarak dört farklı başlık altında sınıflandırılmaktadır (Claessens and Köse,2013).

Döviz Krizi (Currency Crisis); devalüasyon ile sonuçlanan para birimine karşı yapılan spekülasyon saldırıları, yetkililerin büyük miktarda uluslararası rezerv harcamaya veya keskin bir şekilde faiz oranları yükseltmeye zorlanması ve para birimini savunmak için sermaye kontrolleri uygulanmasıdır (Claessens ve Kose, 2013). Piyasa katılımcılarının taleplerinin beklenmedik bir şekilde yön değiştirerek yerli para varlıklarından yabancı para varlıklara kayması sonucunda sabit döviz kuru sistemi bağlamında merkez bankasının döviz rezervlerini tükenmesidir (Sarch,1998). Başka bir deyişle, bir paraya yönelik spekülasyon atakların kısa süre içinde o paranın değerini düşürmesi ya da bir ülkenin parasının değerini korumasının alternatif maliyetinin döviz rezervlerinde erime veya politika faizlerinde astronomik artış para krizi olarak nitelendirilmektedir. Döviz kurlarındaki ani yükselişler veya düşüşler ile sermaye hareketlerindeki değişimler döviz krizinin en önemli göstergesidir. Zayıf makroekonomik göstergeler ve hatalı iktisat politikaları, finansal altyapı yetersizliği, ahlaki risk (moral hazard)

ve asimetrik bilgi, uluslararası kredi ve derecelendirme kuruluşlarının öngörülerinde yanılması, politik istikrarsızlıklar ve terör saldırısı gibi beklenmedik olaylar döviz krizlerinin belirleyicileridir (Kibritçioğlu,2001).

Bankacılık Krizi (Banking Crisis); bankaların iflasları ile veya banka başarısızlıkları nedeniyle bankaların sorumluluklarını yerine getirememesi, bilançolarında ve aktiflerinde meydana gelen dengesizlikler, ödeme güçlükleri veya likidite sıkışıklığı gibi sorunların yaşandığı bankacılık kesimine kamu otoritesinin el koyması, bankaların birleşme veya tasfiyeye zorlanması olarak nitelendirilmektedir. Bankacılık sisteminin kırılma yapısı nedeniyle, bankacılık sistemindeki bir bankada yaşanan kriz hızla tüm bankacılık sistemini etkisi altına alabilmektedir. Bunun yanı sıra, her ne kadar kurumsal düzenlemeler ve güvenlik ağı önlemleri bireysel finansal kurumların risk iştahını azaltmayı amaçlasa dahi, kurumsal zayıflıklar kriz riskini arttırabilmektedir (Claessens ve Köse, 2013). Genel olarak, makro ve mikro düzeydeki politikaların bankacılık sistemindeki kırılmalıkları etkilediği bilinen bir gerçektir. Özellikle kredi talebindeki artışa ve varlık fiyatlarında aşırı yükselişlere neden olan gevşek para ve maliye politikalarından kaynaklanan makroekonomik istikrarsızlık, dış ticaret hadlerindeki dalgalanmalar gibi dışsal konjonktür değişimleri bankacılık sektörünün sorunlar yaşamasında etkili olmaktadır.

Dış Borç Krizi (Foreign and Domestic Debt Crises); dış borçlarını düzenli olarak ödemekte olan bir ülkenin borcunun anapara ve faizlerini ödeyemeyeceğini ilan etmesidir (Sarch, 1998). Ülkelerin kamu kesimine ve özel kesime ait borçlarının yapılandırılması veya temerrüdü bağlamında dış borçların vadesinde ödenememesi, yeni dış borç bulma konusunda sıkıntı yaşanmasının piyasa aktörlerine olumsuz sinyal vermesiyle sermayenin hızla geri çekilmesiyle yaşanan krizdir. Bir borç krizi riskini arttıran güvenlik açıklarının çoğu, finansal entegrasyon, politik ekonomi ve kurumsal çevre ile ilgili faktörlerden kaynaklanabilir. Finans sektöründeki denetim eksikliği, ahlaki tehlike (moral hazard), bankaların kur riskine maruz kalması borç krizlerini tetiklemektedir (Claessens ve Köse, 2013).

Dış borç krizleri döviz krizlerine dönüşebilir Çünkü döviz krizlerinin yaşandığı dönemde ülkeler dış borç yükümlülükleri de dahil olmak üzere, tüm yükümlülüklerini yerine getirme hususunda temerrüde düşebilir. Bu bağlamda dış borç krizleri ile döviz krizleri ilintilidir. Ancak dış borç krizleri geçici ve etki alanı yalnızca alacaklı ülke ile sınırlı iken döviz krizleri sürekli ve etki alanı yalnızca alacaklı ülkeyle sınırlı değil, küreseldir.

Sistemik Finansal Krizler (Systemic Financial Crises); sistemin varlık değerlemesi, kredi tahsisi ve ödeme gibi önemli işlevlerini etkileyen bir şoku ifade etmektedir. Likidite sorunları ile birlikte, ülke borcundaki asimetrik artış, mevduat sigorta sisteminin yaratacağı ahlaki risk, merkez bankalarının likidite sağlayabilme noktasında yetersiz kalması, öngörülemeyen negatif şoklar sistemik krizin faktörleri arasında yer almaktadır (Claessens ve Köse, 2013). Bir krizin sistemik kriz olarak nitelendirilmesi için bulaşma etkisiyle birlikte görülmesi gerekmektedir, finansal sistemdeki bir piyasa veya kurumda meydana gelen riskin büyüyerek diğer piyasa ve kurumları da etkilemesi gerekmektedir. Yaşanan sürecin bir kriz haline gelmesinde piyasa ajanlarının güvensizliği de önemli bir etkidir. Güvensizlik ortamı piyasadaki likidite sorununu arttıracaktır. Sistemik kriz nitelemesi için son olarak sürece yoğun bir devlet müdahalesinin görülmesi gerekmektedir.

Açıklamalar ışığında; 1929 Büyük Buhranı başta olmak üzere, 1992- 93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi; 1994-95 Meksika Krizi; 1997 Güney Doğu Asya (GDA)

Krizi; 1998 Rusya ve Brezilya krizleri; 2000–2001 Türkiye ve Arjantin krizleri ile 2008 Küresel Krizi 20. yüzyıl içinde yaşanan döviz krizleridir. 1929 Büyük Buhranı, 1997 Güney Doğu Asya Krizi, 2000-2001 Türkiye Krizleri ve 2008 Küresel Krizi için bir sistemik kriz olduğu vurgusu da yerinde olacaktır.

KRİZ EKONOMİSİNİN TARİHİNE KISA BİR YOLCULUK: İKTİSATTA EKOLLER

Roubini’ye göre (2017) kriz ekonomisi piyasaların neden ve nasıl başarısız olduğunu incelerken, ana akım iktisatçılar piyasaların neden veya nasıl işlediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Klasik ekole göre fiyat ve ücretlerin tam esnek olduğu tam istihdam ortamında piyasanın görünmez eli sayesinde bireysel tercihlerin neden olabileceği bir kaos ortamından bir düzen ortaya çıkmaktadır. Piyasa düzeninde dışsal nedenlerle aksamalar olsa dahi, piyasa düzeninin temeli sağlamdır. Krizler kalıcı değil, geçicidir. Devlet müdahalesine gerek olmaksızın “laissez faire laissez passer” anlayışıyla kriz sonrasında piyasa kendiliğinden yeniden canlanma dönemine girecektir.

Krizin dışsal değil, içsel bir olgu olduğuna ilk değinen iktisatçının Karl Marks olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. K. Marks ‘a göre kriz kapitalist sisteme özgün, kapitalizmin yükseliş aşamasının ardından gelen bunalım süreci devresel ve sürekli bir süreçtir. Başka bir deyişle, konjonktürün yükseliş aşaması daralma ve kriz aşamaları olarak birbirini takip etmektedir.

Klasik ekolün izlerini taşıyan “Kükreyen Yirmiler”¹ dönemi birçok insan zengin olma hayaliyle yatırımlarını borsaya yönlendirmiş, borsaya yatırımların artması sonucunda ise hisse senedi fiyatlarındaki balonlar kriz çanlarının çalmasına sebep olmuş, yükselme dönemi biterek duraklama dönemine girilmiştir.

“Kükreyen Yirmiler” in sonu olan “Kara Perşembe”² başta Amerikan ekonomisi olmak üzere dünya genelinin çehresini değiştirmiştir. Bu bağlamda 1929 Büyük Buhranının karakteristiği olan durgunluğun nedenini toplam efektif talep eksikliği olarak açıklayan J. M.Keynes, Marks’ın krizlere yönelik bakış açısını takiben konjonktürün yükseliş, daralma ve kriz aşamalarını belirsizliğin hakim olduğu ve fiyatlar ile ücretlerin aşağı yönde katı olduğu eksik istihdam ortamında “sermayenin marjinal etkinliği” kavramı çerçevesinde açıklamaktadır. Ona göre sermayenin marjinal etkinliği ve faiz haddine ilişkin bekleyişler ekonomideki yatırım kararlarını etkilemektedir. Eğer geleceğe dair iyimser bekleyişler hakimse yatırımlar artmakta, aksi durumda ise azalmaktadır. Konjonktürel dalgalanma hareketleri bekleyişlerin iyimser veya kötümser olmasına göre, sermayenin marjinal etkinliği ile faiz haddi arasındaki ilişki doğrultusunda gerçekleşmektedir. Yükseliş aşamasından daralma aşamasına doğru geçiş ani ve şiddetli iken, daralma aşamasından yükseliş aşamasına geçiş kademeli ve yavaş olmaktadır. Bu bağlamda Keynes’e göre kriz, konjonktürün yükseliş

¹ Amerikan ekonomisinin çok dinamik, üretken ve büyüyen bir yapıda olduğu, endüstriyel kapitalizmde Henry Ford’un öncülüğünde hareketli montaj hattı sistemi ile seri üretimin yapıldığı, kitlesel üretim ile birlikte kitlesel tüketim hareketlerinin de başladığı, kadınların çalışma hayatına katıldığı, başka bir deyişle yalnızca ekonominin hızla büyüdüğü değil aynı zamanda hayat tarzının da aynı hızla değiştiği ve hakim ekonomi anlayışının “laissez faire laissez passer” olduğu 1920-1929 arası dönem literatürde “Kükreyen Yirmiler” olarak betimlenmektedir.

² Amerikan ekonomisinde borsanın bir anda çöktüğü 5 Eylül 1929 günü literatürde “Kara Perşembe”; ardından insanların ellerindeki hisse senetlerini bir an önce satıp kurtulmak istediği, firmaların ardı ardına iflaslarını açıkladıkları, bankaların battığı, devalüasyonların yaşandığı, fabrikaların kapatılıp insanların işten çıkarıldığı ticaret hacminin daraldığı, dönem ise “Büyük Çöküş” veya “Büyük Buhran” olarak betimlenmektedir.

aşamasında piyasa ajanları tarafından öngörülemez ani ve şiddetli olaylardır. Keynes için müdahalenin olmadığı bir düzende refah döneminin sonu krizdir. Bu nedenle Keynes'in krizden çıkış için çözüm önerisi ise devletin sürece müdahale ederek talep yaratacak maliye politikası uygulamasıdır.

Keynesyen ekol, İkinci Dünya Savaşı yıllarından 1960'lı yıllara kadar geçerliliğini korumuş, bu dönemde krizin doğası gereği istikrarsız olan kapitalist sisteme özgün olduğu kabul edilerek, herhangi bir panik ve/veya krizden çıkışta karar kamu müdahalesinin gerekliliği benimsenmiştir. Ancak ekonomik istikrarsızlığın para arzındaki değişmelerle açıklanabileceğini savunan Monetarist ekolün en önemli ismi M.Friedman ve beraberinde A.Schwartz, klasik ekolü takiben adaptif bekleyişlerin hakim olduğu, fiyat ve ücretlerin esnek olduğu tam istihdam ortamında ekonominin istikrarlı olduğunu savunmaktadır. Merkez bankalarının para politikasına ilişkin denemelerinin ekonomide istikrarsızlığı tetiklediğini belirtmektedir. Para arzının artırılması konjonktürün genişleme dönemini, para arzının azaltılması ise konjonktürün daralma dönemini işaret etmektedir. Ekonomide para arzındaki mutlak düşüş bunalımın para arzı artış hızının düşmesi ise duraklamanın nedenidir. Para arzının konjonktürdeki değişmeleri belirleyen stratejik değişken olduğu açıktır. Bu bağlamda Friedman ve Schwart'a göre talep yetersizliği 1929 Buhranı'nın nedeni değil, sonucudur. Para arzındaki düşüş nedeniyle gelir, harcama ve en nihayetinde toplam talep azalmıştır. Öte yandan Friedman maliye politikasının çıktığı üzerindeki etkisinin yavaş ve gecikmeli olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla Friedman'ın krizden çıkış için çözüm önerisi ihtiyari değil kurula dayalı para politikasıdır. Merkez Bankalarının para arzını GSYİH artış oranı ile aynı oranda, başka bir deyişle sabit oranda artırması gerekmektedir.

1973 yılında Arap-İsrail Savaşı'nın tetiklediği petrol krizleri, ABD'ye petrol ambargosu uygulanarak petrolün bir siyasi baskı aracı gibi kullanılması ile başlamıştır. OPEC ülkelerinin bu politikası piyasa petrol fiyatlarında aşırı yükselişe neden olmuştur. Başka bir deyişle, 1930'ların durgunluk krizleri yerini enflasyon ve işsizliğe bırakmıştır. Petrol şoklarının karakteristiği olan stagflasyon olgusunu Keynesyen ekol açıklayamamaktadır. Bu bağlamda Monetaristlerle yeniden canlanan Klasik ekol R. Lucas tarafından devam ettirilmektedir. Rasyonel bekleyişlerin hakim olduğu, iktisadi ajanlar arasında asimetric bilginin olmadığı ve piyasaların sürekli temizlendiği bir ortamda kriz "Lucas Fonksiyonu" kavramı çerçevesinde açıklanmaktadır. Lucas'a göre işsizliğin doğal işsizliğe, hasıla düzeyinin ise tam istihdam hasıla düzeyine eşit olduğu durumda ekonomi istikrarlıdır. Ekonomide istikrarsızlığa neden olan ve konjonktürel dalgalanmalara yol açan husus, beklenmeyen politika kararlarıdır. Beklenmeyen politika kararları iktisadi ajanlar arasında tahmin hatasına ve dolayısıyla sinyal algılama sorununa³ neden olmaktadır. Sinyal algılama sorunu nedeniyle iktisadi ajanların yatırım kararlarındaki yanlışlıklar krizi tetiklemektedir. Öte yandan Lucas, tahmin hatası nedeniyle beklenmeyen politikaların yalnızca kısa dönemde etkili olduğunu belirterek, uzun dönemde politika etkinsizliğine vurgu yapmaktadır (Bocutoğlu, 2019).

³ Merkez Bankalarının önceden ilan etmediği bir genişlemeci para politikası sonucunda fiyatlar genel düzeyindeki artışın, iktisadi ajanlar (üreticiler) tarafından nispi fiyat artışı olarak algılanması "sinyal algılama sorunu" olarak tanımlanmaktadır.

Rasyonel beklentilerin hakim olduğu bir ortamda, politika yapımcıların zaman ile uyumlu politika izlemesi gerekmektedir.⁴ Bu bağlamda, Kydland ve Prescott (1977) tarafından zaman tutarsızlığının⁵ konjonktürel dalgalanmaları tetiklediği vurgulanmakta, kurula dayalı para politikalarının zaman tutarsızlığı sorununu önleyebileceğine dikkat çekilmektedir. Öte yandan parasal şokların ekonomide reel hiçbir bir etkisinin olmadığını, dışsal teknoloji şokları sonucu meydana gelen verimlilik değişmelerinin ekonomide krizleri tetiklediğini belirten Kydland ve Prescott, bu noktada Lucas ve diğer Yeni Klasik ekol savunucularından ayrılmaktadır.

1973 ve ardından 1979 petrol krizleri sonrasında petrol fiyatlarında gözlemlenen astronomik artışlar başta Amerikan ekonomisi olmak üzere sanayileşmiş ülke ekonomilerini dar boğaza düşürmüş, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına neden olmuştur. Öte yandan 1970’lerde Bretton Woods Sistemi’nin çökmesi, 1980’lerde yaşanan Latin Amerika Borç Krizi, Japon ekonomisinin uzun yıllar durgunluk yaşaması nedeniyle “Kayıp On Yıl” olarak betimlendiği 1990’lı yıllar (Roubini, 2017) Keynesyen ekolün politika önermelerini yeniden gündeme getirmiştir. Bu bağlamda 1980’li yılların başlarında ön planda olan Yeni Keynesyen ekol, rasyonel beklentiler varsayımı altında ücret ve fiyatların katı olduğu, işgücünün heterojen dağıldığı bir eksik istihdam ortamında toplam arz ve toplam talep şoklarının konjonktürel dalgalanmaların nedeni olduğunu belirtmektedir. 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde kapitalizmin doğası gereği krizin kaçınılmaz olduğunu vurgulayan H. Minsky, krizleri “finansal istikrarsızlık hipotezi” çerçevesinde açıklayarak Keynesyen ekolü bir üst noktaya taşımaktadır.

Krizler, yarattıkları tüm kaosa rağmen belli alışkanlıkları olan olgulardır. Bu bağlamda her ne kadar krizlerin detaylarında farklılıklar gözlemlense dahi, aşırı borç birikimi özellikle finansal krizlerin ortak temasıdır. Post Keynesyen iktisatçı Minsky’nin Finansal İstikrarsızlık Hipotezi’nde de vurgulanan ekonomideki borç birikiminin krizlerin kaynağı olduğu anlayışının geçmişi, Marksist ekolün temsilcilerinden biri olan R. Hilferding’in 1981 yılında yayımlanan “Finans Kapital” adlı eserine kadar dayanmaktadır. Ekonomik istikrarın zaman içerisinde istikrarsızlığa doğru yöneleceğini belirten Minsky, sürecin finansal kapitalizmden önce ticari kapitalizme ardından koruyucu kapitalizme⁶ ve en son aşamada ise para yönetici kapitalizme dönüşeceğini belirtmektedir (Wray, 2011). Minsky’nin finansal istikrarsızlık hipotezini açıkladığı para yönetici kapitalizm aşamasında bulunan bir ekonomide, uzun süren finansal istikrar dönemleri boyunca finansman rejimlerinin hedge finansmandan spekülative finansmana, spekülative finansmandan Ponzi finansmana dönüşmesi, iktisadi kriz sürecinin başladığı çöküş noktasını ifade etmektedir. “*Minsky Anı*” olarak nitelendirilen bu noktada kredi sistemi çökmekte kriz süreci başlamaktadır (Wray, 2011). Minsky krizden çıkış önerisinde bulunurken 1929 Buhranı’na dikkat çekmektedir. 1929 Buhranı’nın “laissez- faire” ekonomik anlayışının

⁴ Zaman ile uyumlu politika, politika yapımcıların bugün ilan ettikleri bir politikayı değiştirmeksizin gelecekte de uygulaması anlamını taşımaktadır.

⁵ Zaman tutarsız politikalarda MB tarafından açıklanan politikaya göre firmaların ve bireylerin kendi konumlarını yeniden belirlemelerinin ardından MB açıkladığı politikadan vazgeçmektedir.

⁶ Minsky’nin Korumacı Kapitalizm kavramını Galbraith “Yeni Sanayi Devleti” olarak adlandırmaktadır. “Galbraith’in Yeni Endüstriyel Devlet” adlı eseri ekonomik ve sosyal yapıyı şekillendirmede kurumların önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Galbraith ekonomide planlama sistemine vurgu yaparak, şirketlerin önemine ve “teknolojik” adı verilen yönetici sınıfın hakimiyetine dikkat çekmektedir (Wray, 2011).

başarısızlığının bir örneği olduğuna, kamu müdahalesinin ve Merkez Bankalarının son başvuru mercii olarak görev yapmasının krizden çıkışın gereği olduğuna vurgu yapmaktadır. Müdahaleci devlet anlayışı, gerekli ancak yeterli değildir. Minsky burada Kurumsal ekole yaklaşmaktadır. Bu bağlamda bir dengesizlik durumunda, uygulanacak istikrar politikalarından önce kurumsal düzenlemenin yapılması gerekmektedir.

1929 Büyük Buhranı'nın, 1970'lerin Petrol Krizi'nin 1980'lerin borç krizlerinin 1990'ların Kayıp On Yılı'nın ve kapitalizmin küreselleşme sürecinin ürünü 2008 Küresel Krizin finansal krizler ekseninde değerlendirilmesinde açıklar vardır. İşte o açıkların kapatılmasında Avusturya Konjonktür Teorisi'nin mimarı F. Hayek, ön plana çıkmaktadır. Aşırı varlık birikimi ve kredi balonlarının krizleri tetiklediği fikri Keynes, Minsky ve Hayek'in ortak noktasıdır. Ancak Hayek krizin kaynağının kapitalizm değil, kamu müdahalesi olduğunu belirterek Keynes ve Minsky'den ayrılmaktadır. Bu bağlamda Hayek kriz olgusunu doğal faiz oranı ile piyasa faiz oranı arasındaki ilişki ile açıklamaktadır. Doğal faiz oranı ile piyasa faiz oranının birbirine eşitlendiği noktada ekonomi istikrarlıdır. Politika yapıcıların para arzını artırmak suretiyle ekonomiye müdahalesinin ekonomik istikrarsızlığı tetiklediğini belirten Hayek, piyasa faiz oranının doğal faiz oranından küçük olduğu noktada kriz yaşanabileceğini vurgulamaktadır. Hayek'e göre kamu müdahalesi kötü olan bir durumu daha da kötüleştirecektir. Öyle görülüyor ki, krizden çıkış için para arzına müdahale edilmemesi en makul çözüm önerisidir.

Kriz ekonomisinin tarihine yapılan yolculukta, temelde kapitalist sistem kendi içinde istikrarlı mı istikrarsız mı tartışması ve eğer istikrarsız ise istikrarsızlığın kaynağının ne olduğu sorusuna verilen yanıtların farklılığı dikkat çekmektedir. Peki, nedir kapitalist sistemdeki istikrarsızlığın kaynağı? Bu sorunun yanıtını bulabilmek adına dünden bugüne kriz deneyimlerinden hareketle şekillenen kriz modelleri incelenecektir.

İSTIKRARSIZLIĞIN KAYNAĞINA IŞIK TUT: FİNANSAL KRİZ MODELLERİ

Kapitalizm tarihinde bir ülkenin finansal piyasasında meydana gelen istikrarsızlıkların ülke sınırlarını aşarak diğer ülkelere de bulaştığı ilk kriz 1929 Büyük Buhranı'dır. Bu anlamda küresel ölçekli ilk kriz olarak tasvir edilen 1929 Büyük Buhranı'nın ardından uygulanan müdahaleci devlet politikalarının etkisiyle dünya 1960'lı yılların sonlarına kadar önemli bir ekonomik veya finansal krize maruz kalmamıştır. Ancak Bretton Woods Sisteminin çöküşüyle başlayan kapitalizmde finansal serbestleşme süreci ile hız kazanan 1970'li yıllar iki büyük petrol krizine tanıklık etmiştir. Bu olay ile kapitalizmi derinden etkileyen finansal kriz örneklerine tekrar rastlanmaya başlamıştır.

1980'li yılların başında Latin Amerika ülkelerinin dış borç yükümlülüklerini yerine getirememeleri sonucunda maruz kaldığı borç krizi Krugman (1979) tarafından geliştirilen, Flood ve Garber (1989) tarafından zenginleştirilen Birinci Nesil Kriz Modelleri için ilham kaynağı olmuştur. Birinci Nesil Kriz Modellerine göre finansal kriz, kur rejimi ile makroekonomik politika arasındaki uyumsuzluk nedeniyle ortaya çıkmaktadır. sabit döviz kuru rejimi ile genişletici para politikası arasındaki uyumsuzluk sonucunda Merkez Bankasının elindeki döviz rezervleri eriyecek, dolayısıyla spekülasyon hareketleri kaçınılmaz olacaktır (Özkan ve Sutherland, 1995).

1990'lı yıllar, Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu birçok yükselen ekonomide devlet müdahalesinin azaltıldığı ve dünya ekonomisiyle entegrasyonun hız kazandığı küreselleşen bir

dünya düzenine işaret eden dönem olmuştur. Bu dönem dünya ekonomileriyle entegrasyonun avantajlarının yanı sıra yükselen ekonomilerde finansal krizlerin de yoğunlaştığı bir dönemdir. 1992-93 Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ERM) Krizi; 1994–95 Meksika Krizi; 1997 Güney Doğu Asya (GDA) Krizi; 1998 Rusya ve Brezilya krizleri; 2000–2001 Türkiye ve Arjantin krizleri bu dönemde yaşanan finansal kriz deneyimleridir. Etkileri yalnızca finansal sektörlerde değil reel sektörde de hissedilen bu krizlerde sabit kur rejimleri, serbest sermaye hareketleri makroekonomik göstergelerdeki sapmalar belirleyici olmuştur. Bu gelişmeler M. Obsfeld (1986) tarafından geliştirilen İkinci Nesil Kriz Modelleri için ilham kaynağı olmuştur. Birinci Nesil Kriz Modelleri aracılığıyla açıklanamayan 1992 Avrupa Para Krizi (ERM)'nin kaynağının ne olduğunu açıklayabilmek adına İkinci Nesil Kriz Modelleri geliştirilmiştir. Bu modellere göre finansal kriz, sabit kur rejimi ile makroekonomik politika birbiri ile uyumlu iken dahi ortaya çıkabilmektedir. Piyasa ajanlarının beklentilerinin kriz olma olasılığının belirleyicisi olduğu bu modellerde “çoklu dengelerin” olası olduğu vurgulanmakta, optimizasyon⁷ için politika yapıcıların beklentiler doğrultusunda karar verdikleri belirtilmektedir (Özkan ve Sutherland, 1995).

1990'lı yılların Türkiye ekonomisinde kamu kesimi finansman açığının ve cari işlemler açığının tetiklediği 1994 Krizi, Asya Para Krizi (ECM)'nin de izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda 1992 Avrupa Para Krizi, Türkiye 'nin dış finansman koşullarını daha riskli hale getirmiştir (Oktar ve Dalyancı, 2010).

Asya Kaplanları⁸ olarak bilinen Doğu Asya ekonomileri 1997-1998 Güneydoğu Asya Krizi ile bir kırılma yaşamıştır. 1997 yılında Tayland'ın ulusal para biriminin değer kaybetmesi ile başlayıp moratoryum ilanı ile hız kazanmıştır. Bu kriz, Asya Kaplanları'nın ekonomik başarısının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Krugman (1994) makalesinde,⁹ bir mucize olarak betimlenen bu durumun esasında bir efsane olduğunu iddia ederek Doğu Asya ekonomileri için “Kağıttan Kaplanlar” benzetmesini yapmış, büyümenin bir sınırı olduğunu vurgulamıştır (Krugman vd., 1995). Bu gelişmeler Üçüncü Nesil Kriz Modelleri için ilham kaynağı olmuştur. Etkileri kısa sürede diğer Asya ülkelerinde de hissedilen bu krizin birinci nesil ve ikinci nesil kriz modelleri ile açıklanamaması da üçüncü nesil kriz modellerinin ortaya çıkmasının nedenleri arasında yer almaktadır. Üçüncü Nesil Kriz örneklerinde¹⁰ döviz krizi olarak başlayan süreç zaman içerisinde finansal krize doğru kaymaktadır. Bu nedenle Üçüncü Nesil Kriz Modellerine literatürde “ikiz kriz (twin crises)” de denilmektedir. Herhangi bir ülkede başlayan ve domino etkisiyle diğer ülkeleri de saran bu modellerde, politika yapıcıların ahlaki tehlike yaratabilecek politikalarının krize neden olduğu düşünülmektedir.

⁷ Politika yapıcının sabit kur rejimi uygulamasından vazgeçerek esnek kur rejimini uygulamaya başlaması halinde; eğer devalüasyon yapmanın maliyeti sabit kurda kalmanın maliyetinden düşükse devalüasyon yapacaktır. Bunu sağlayacak en küçük şok değer ise eşik değerdir. Hükümet eşik değerden yüksek bir şok değeri ile karşılaşırsa devalüasyona gidecektir (Özatay,2011).

⁸ Uzun yıllar çift haneli büyüme rakamlarına tanıklık etmiş olan, geç kalkan ancak hızla sanayileşen Doğu Asya'nın dört kenti; Singapur, Hong Kong, Güney Kore ve Tayvan literatürde “Asya Kaplanı” veya “Asya'nın Dört Küçük Ejderhası” olarak tasvir edilmektedir

⁹ The Myth of Asia's Miracle

¹⁰ 1929 Buhranı, 1882 Şili Krizi, 1994 Meksika Krizi, 1994 Venezuela Krizi, 1995 ve 2001 Arjantin Krizi gibi Latin Amerika krizlerinin yanı sıra , 1997 Asya Krizi, 1998-99 Rusya Krizi, 2001 Türkiye Krizi, 2008 Küresel Krizi Üçüncü Nesil Kriz deneyimleri arasında yer almaktadır.

1994 Krizi'nde olduğu gibi, Türkiye'de 2000-2001 yılında yaşanan krizlerin nedenleri de cari işlemler açığıdır. Ancak bu kriz 1997-1998 Asya Krizi ve 1998 -99 Rusya Krizi'nin izlerini taşımaktadır. Bu bağlamda 1992 Avrupa Para Krizi (ECM) gibi, 1997-98 Asya Krizi ve 1998-99 Rusya Krizi de Türkiye'nin dış finansman koşullarını olumsuz etkilemiş, daha riskli hale getirmiştir (Oktar ve Dalyancı, 2010).

İstikrarsızlığın kaynağı ile istikrarsızlığın derinliği arasındaki ilişki, iktisat literatüründeki "tamamlayıcı mallar" ile benzeştirilebilir. Diğer bir ifadeyle, dolma kalem mürekkep bağı gibidir krizin kaynağı ile derinliği arasındaki bağ. Kapitalizmin diğer dünya krizlerinden daha derin, daha kapsamlı ve etkileri daha yıkıcı olan üçüncü nesil sistemik krizi: 1929 Büyük Buhran ve 2008 Küresel Krizi.

BÜYÜK BUHRAN'IN PENCERESİNDEN: KÜRESEL KRİZ

Dünyada gündün güne ivmelenen finansal entegrasyon ile ekonomik krizler kısa sürede bölgesel bir finansal kriz olmaktan çıkarak küresel ölçekte bir ekonomik kriz haline gelmektedir. Finansal sektörde başlayan krizler reel sektörlere sıçramakta, uluslararası piyasalardaki entegrasyonun yoğunluğuna göre diğer ülke ekonomilerine de yayılmaktadır.

Bol kredi ve düşük faiz oranları ile genişlemeci para politikası izleyen FED, aslında bir anlamda New York Borsası'nın çöküşünü hazırlamıştır. 1920'li yıllarda varlık fiyatlarının özellikle de hisse senedi fiyatlarının hızlı yükselişi spekülasyon hareketlere zemin hazırlamış, fiyatların daha da artacağı beklentisi yalnızca yüksek gelir grubu mensubunu değil, düşük gelir grubu mensuplarını da borsaya çekmiştir. Başlangıçtaki düşük faizle ucuz kredi politikası, 1920'lerin sonunda geri ödenemeyen borçlara neden olarak bankacılık sistemini sıkıntıya sokmuştur. Kriz finansal piyasaları hızla etkisi altına almış, ilk bir haftada Amerika'da 4000 banka iflas etmiştir (Akbaş, 2017). Bir bankanın iflası adeta domino etkisiyle diğer bankaların iflasını da beraberinde getirmiştir. İpotekli ev ve arsa alanlar gayrimenkulünü değerinin çok altına satmak zorunda kalmış, milyonlarca insanın malvarlığı yok olmuştur. Reel milli gelir ve fiyatlar üçte bir oranında düşmüş, sanayi üretimi yarıdan fazla azalmış, işsizlik ekonominin dibe vurduğu 1933'te %25'e ulaşmıştır. İki yıl içinde borsa %90 oranında değer kaybetmiştir (Öz, 2009). Bunun yanı sıra, inşaat faaliyetleri durmuş ve birçok sanayi işletmesi iflas etmiştir. Özetle, 1929-1933 arasında para arzı hızla daralarak ciddi bir likidite sıkıntısına ve kredi sıkıntısına, bankacılık krizine dönüşen hisse senedi borsasının çöküşüne ve en sonunda ciddi bir ekonomik krize yol açmıştır (Roubini, 2017). Esasında J. K. Galbraith "Büyük Çöküş-1929" adlı kitabında hisse senedi piyasasındaki spekülasyon hareketlerin sonunda krize dönüşeceğini belirterek süreci tek cümlede anlatmıştır.

John Steinberck 'in "Gazap Üzümleri" adlı romanı bu dönemin aynası niteliğinde bir eserdir. Bir dönemin ışıltılı dünyasını resmeden Wall Street çalışanları ve yöneticileri New York Borsası'nın çöküşünün ardından ne iş olsa yapmaya razı hale gelmişti. Firmalar batmış, ard arda gelen banka iflaslarına, bacası tütmeyen fabrikalar, yeni üyeleriyle hızla büyüyen bir işsizlik ordusu eşlik etmişti. Denilebilir ki, Kara Perşembe'den Keynes'in "Genel Teori" si yayınlanana kadar geçen süreçte kapitalizmin en yıkıcı krizlerinden biri yaşanmıştı.

Kapitalist ekonomilerin bunalımda olması Türkiye'nin de içlerinde bulunduğu yükselen ekonomilerin ihtiyacı olan makine ve teçhizatları daha ucuza alabilmesine imkan sağlamıştır. Kapitalist ekonomilerin bunalımdan çıkış önerisi Keynesyen müdahaleci devlet anlayışı iken Türkiye devletçilik ve kendine yeterlik prensibi ile ekonomik kalkınmasını sürdürmüştür.

Korkut Boratav'a göre devletçilik yükselen ekonomiler için kendi kaynaklarıyla sanayileşme modelidir (Kepenek, 2014). Bu bağlamda reel sektörde ihracat ürünlerini ülke içinde işleme yoluna giden Türkiye, finansal sektörde ise kalkınmasını yerli bankalarla sürdürmüştür.

FED'in 2002-2004 döneminde uyguladığı düşük faiz politikası, Küresel Krizin sorumlusu olarak gösterilmektedir. 11 Eylül 2002 olaylarının Amerikan ekonomisini durgunluğa sürükleyen sürecinden çıkıp ekonomiyi yeniden canlandırabilmek için uygulanan genişletici para ve kredi politikaları emlak piyasasında konut fiyatlarında astronomik fiyat artışlarına neden olmuştur. Bu defa spekülatif bir şekilde artan hisse senetleri fiyatları değil, konut fiyatları olmuştur. Fiyatlardaki astronomik artışlar, konut sahibi olamayanların bile konut sahibi olmasının önünü açarak spekülatif davranışlara da zemin hazırlamıştır. Krizin asıl nedeni Ponzi tipi borçlanmaların aşırı derecede büyümesi ve finansal sistemin kaldırılabileceğinden çok daha büyük bir borç yükü oluşmuş olmasıdır. Burada yaşanan geri ödeme sorunları küresel bir finans krizine neden olmuştur. Özellikle konut balonları, ipoteğe dayalı varlık senetlerine yönelik artan talep, finansal regülasyon zayıflığı, gölge bankacılık sistemi, şirketlerinin birbirleri ile çatışan menfaat ilişkileri ve reel ekonomiyi tehlikeli bir patlama noktasına getirecek kontrolsüz karmaşık yapıları finansal varlık yayılımı, 2008 Küresel Krizin finans sisteminin "Minsky Anı" olarak nitelendirilmesinde etkili olmuştur (Akbaş, 2017). Esasında 2008 Küresel Krizi'nde konut balonları yüksek riskli ipotek kredilerine dayanıyorsa da, sorunun kökleri yeni değildir. Depremlerde olduğu gibi, basınçlar yıllar boyunca birikmiş ve son noktada sarsıcı olmuştur: 2006-2008 döneminde değeri dibe vuran yüksek riskli menkul değerler değildi, yüksek riskli ipotek kredisi alanlar fay hattının üzerindeki yapılardan yalnızca biriydi. Bunu yanı sıra borç kuleleri de fay hattının üzerindedir. Bu, büyük kriz öncesindeki hassasiyetlerin her yere nüfuz eden şekilde ve sistemik olduğunun göstergesidir (Roubini, 2017).

1929 Buhranından bu yana yükselen ülkelerin kendilerinden kaynaklanmamakla birlikte onları da etkisi altına alan ilk kriz 2008 Küresel Krizidir. Başka bir deyişle ABD ve İngiltere merkezli kriz, yükselen ekonomilere de bulaşmıştır. Küresel kriz döneminde hem gelişmiş hem de yükselen ekonomilerin büyüme hızında sert bir düşüş yaşandığı tespit edilmiştir. Öte yandan, 2008-2009 yıllarında gelişmiş ülkelerde sermaye girişinde düşüş yaşanmış, daha sonraki yıllarda sermaye girişleri toparlanma eğilimi gösterse dahi toparlanmadaki seviye kriz öncesi dönemin çok altında kalmıştır. Toparlanma döneminde dahi sermaye girişlerinin kriz öncesi dönemin altında kalmasının nedeni krizin merkezi olarak görülen İngiltere ve Amerika'da faizlerin çok düşük seviyelerde seyretmekteydi. Yükselen ekonomilerde de 2008-2009 yıllarında sermaye girişlerinde sert düşüşler yaşanmakla birlikte, kriz sonrasındaki dönemde yükselen ekonomilerde sermaye girişlerinde gözlemlenen toparlanma gelişen ülkelere kıyasla daha keskin ve yüksektir. Krizin merkez ülkelerindeki düşük faiz seviyeleri sebebiyle yatırımcılar o dönemde yükselen ekonomilere yönelmişlerdir. Bu anlamda yükselen ekonomiler büyümeye devam etmiş, krizden kaçan sermayeler için nispeten korunaklı sığınaklar sunmuştur.

EKONOMİNİN İMTİHANI: YENİ TİP KORONAVİRÜS (COVID-19)

Tarih, yüzyıllar boyunca pek çok krize tanıklık etti. Döviz kuru hareketleri, aşırı değerli varlıklar, bir gecede batan bankalar, bir gecede sönen ışıltılı hayatlar ve daha nice. Takvimler 1 Aralık 2019 tarihini gösterdiğinde ise dünya, belki de kimilerimizin adını ilk kez duyduğu

bir virüs ile tanıştı: Covid-19. İlk kez Çin'in Wuhan kentinde görülen virüs kısa sürede tüm dünyaya yayıldı ve sadece Çin'in değil, tüm dünyanın çehresini değiştirdi. Çin'den başlayıp hızla tüm dünyaya yayılan virüsün bir epidemiden bir pandemiye dönüşmesinde, tüm dünyayı etkisi altına alan küresel kapitalizm ve her geçen gün daha da birbiriyle entegre olmuş bir dünyanın mevcudiyeti etkili olmuştur.

Çin'den Güney Kore'ye, İran'a İtalya'ya yayılan virüsün vahameti, ancak ve ancak İtalya'dan tüm Avrupa kıtasına ve Amerika kıtalarına kadar ulaşıp, hızla tüm dünyayı etkisi altına aldığı anlaşılmıştı. Dünya Sağlık Örgütü (WHO)'nün verilerine göre; Ekim2020 tarihi itibarıyla tüm dünyada 1 milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği küresel salgın, ülkelerin yaşam şekillerine, dünya görüşlerine değer yargılarına, ticaret ve üretim yapılarına, alışveriş alışkanlıklarına kadar birçok alanda etkilere neden olmuştur. Bu bağlamda, küresel salgınla alakalı test, tedavi, ilaç, tıbbi ekipman, yeni sağlık personeli istihdamı gibi maliyetlerin yanı sıra bilgi eksikliğinin¹¹ hakim olduğu bir ekonomide belirsizlik ve panik kaynaklı maliyetler de ciddi boyutlara ulaşmıştır. Söz konusu belirsizlik ve panik havasının bir krize dönüştüğü aşıkardır, ancak bu krizi tarihteki diğer kriz deneyimlerinden ayıran nokta sürece ilişkin kontrol mekanizmalarının virüsün seyrine göre şekilleniyor olmasıdır. Eğer bir virüs dünya ekonomisini hallaç pamuğu gibi altüst edebiliyorsa, bu virüsün etkilerinin azımsanmayacak derecede olduğu da açıktır.

Pandemi öncesi küresel ekonomi; İngiltere'nin Euro Bölgesi'nden çıkışıyla birlikte çalkalanan finansal piyasaların olumsuz etkileri, ABD ile Çin arasında başlayan kur savaşlarının yükselen ekonomilere de sıçrayarak üçüncü nesil bir döviz krizine neden olabilme ihtimali, Hong Kong'ta yaşanan protestolar gibi gelişmelerin yaşandığı bir süreçten geçmiştir. Böyle bir ortamda Uluslararası Para Fonu (IMF) 2019 Dünya Ekonomik Görünümü Raporu'nda büyüme beklentisinin yüzde 3,2 olduğunu belirterek bu oranın 2019 yılının en düşük büyüme oranı olduğunu vurgulamıştır. Covid-19, kötü bir dönemdeki küresel ekonomiye "siyah kuğu" gibi gelmiş, küresel ekonomiyi daha da kırılğanlaştırmıştır.

1,4 milyar nüfus ve 13,6 trilyon dolar GDP ile Dünya'nın ikinci büyük ekonomisi olma özelliğine sahip Çin, aynı zamanda hem talep hem de arz anlamında dünyanın lokomotif ülkelerinden biridir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), 2019 yılında yüzde 6,1 olarak gerçekleşen büyüme oranının en iyi senaryoda dahi, başka bir deyişle küresel salgının yayılmasının kontrol altına alınması halinde bile 2020 yılında yüzde 5 seviyesinde gerçekleşeceğini tahmin etmektedir. Bu noktada, küresel salgının kontrol altına alınabilmesi adına alınan önlemler ile önlemlerin gerek sosyal hayata gerekse ekonomiye etkileri dikkat çekmektedir. Çin hükümeti ya ekonomik daralma pahasına virüsün yayılmasını kontrol altına alacaktı ya da ekonomiyi korumaya çalışırken virüsün yayılmasını seyredecekti. Bu bağlamda, ekonominin daralması pahasına yasaklamalar ve kısıtlamalar getirilmiş, insanlar evlere kapanmak zorunda kalmıştır. Seyahat ve gümrük kısıtlamaları getirilmiş, firmalar kapatılmıştır. İç ve dış talep durmuş, arz zinciri kopma noktasına gelmiştir. Bu süreçte Çin'in ihracatı yüzde 17,2; ithalatı yüzde 4; sanayi üretimi yüzde 13,5; sanayi kârı yüzde 38,5 azalmıştır (Açıkgöz ve Günay, 2020.). Reel sektördeki benzer bir tablo finansal sektörde sert

¹¹ Bilgi eksikliği hususu, bir aşı/ilaç geliştirilmesi ve başarısı, virüsün mutasyona uğrayıp uğramadığı, kaç kişiye bulaşmış olduğu, kaç kişiye bulaşacağı, kaç kişinin ölümüne yol açacağı, virüse bağışık olup olunmadığı ve ekonomik etkilerinin tam olarak neler olacağı gibi sorular olarak ifade edilebilir.

düşüşlerle de kendini göstermiştir. Çin, Mart ayı itibariyle virüsün yayılmasını kontrol altına aldığı ilan etmiş; ancak bu defa virüs, merkez üssü Amerika ve Avrupa olmak üzere tüm dünyada etkilerini göstermeye başlamıştır. Epidemi, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü'nün açıklamasıyla "pandemi" halini almıştır.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne (OECD) göre, krizin etkilerinde farklılıklar olmakla birlikte, Covid-19 kaynaklı kısıtlamalar GDP üzerinde kısa dönemde önemli düşüşlere yol açabilecek ve çok sayıda ülke resesyona girebilecektir. OECD'nin hesaplamalarına göre, kısıtlama kaynaklı ilk etkilerle ortalama bir ekonomide çıktı %25 oranında azalabilecektir. 2020 Dünya Ekonomik Görünümü verilerine göre IMF, ABD'nin 2020 yılı yüzde 2 büyüme öngörüsünü yüzde 5,9 küçülme olarak revize etmiş, Euro Bölgesi için ise yüzde 1,3 olan büyüme beklentisini yüzde 7,5 küçülme olarak revize etmiştir. Avrupa'da Covid-19 küresel salgınından en çok etkilenen İtalya'nın ise bu yıla ilişkin ekonomik büyüme tahminini yüzde 0,5'ten yüzde eksi 9,1'e çekmiştir. Raporda, bu sağlık krizinin ekonomik faaliyet üzerinde ciddi bir etkisi olduğu vurgulanarak, "Salgının bir sonucu olarak küresel ekonominin 2020'de yüzde 3 oranında sert bir şekilde küçülmesi öngörülüyor, bu 2008-2009 finansal krizinden çok daha kötü." değerlendirmesi yapılmıştır.

Covid-19 küresel salgınının yaşandığı tüm ülkelerde çeşitli sektörlerdeki daralma, işgücü piyasasını da olumsuz etkilemektedir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), 2019 yılı son çeyreğine kıyasla 2020'nin ilk çeyreğinde çalışma saatlerinin Asya ve Pasifik Bölgesi'nde (Doğu Asya'da yüzde 11,6 düşüşe bağlı olarak) yüzde 6,5 oranında azaldığını, ikinci çeyrekte çalışma saatlerindeki düşüşün ilk çeyretekenden daha kötü olacağını vurgulamaktadır. Bölgesel olarak bakıldığında, 2020'nin ikinci çeyreğinde çalışma saatlerinde en büyük düşüşün Amerika (yüzde 12,4), Avrupa ve Orta Asya Bölgesi'nde (yüzde 11,8) olacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda ILO, 2020'nin ikinci çeyreği için yaptığı tahminde dünyada çalışma saatlerinin yüzde 6,7 azaldığını belirtmiş, üç hafta sonra yayınladığı 29 Nisan 2020 tarihli raporunda ise dünya çalışma saatlerinin yüzde 10,5 azalacağı öngörüsünde bulunarak salgının emek piyasasında yarattığı tahribatı gözler önüne sermiştir. Rapor, haftalık 48 saat çalışma zamanı dikkate alınır ise bunun yaklaşık 305 milyon tam zamanlı iş kaybı, eğer 40 saat dikkate alınır ise yaklaşık 254 milyon tam zamanlı iş kaybı anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. ILO Eylül ayında sonuncusunu yayınladığı raporda ise küresel salgın nedeniyle çalışma saatlerindeki azalmanın oransal artışına dikkat çekmiştir. Bu bağlamda ILO 2020 üçüncü çeyreğinde çalışma saatlerinin yüzde 12,1 azaldığını belirtirken, raporda dikkat çeken bir diğer husus ise, ikinci çeyrekte çalışma saatleri oranındaki azalmanın öngörülenin çok üzerinde olduğu gerçeğidir.¹² Bu yeni veriler, daha önce tahmin edilenden daha yüksek olan çalışma saati kayıplarına yansıyan, işgücü piyasası koşullarının daha da kötüleştiğini ortaya koymaktadır.

ILO Nisan raporuna göre krizden en çok etkilenen sektörlerde çalışanlar küresel iş gücünün yüzde 38'ini oluşturmakta olup, yaklaşık 1,25 milyar kişiye karşılık gelmektedir. Emek yoğun ve düşük ücretli, düşük vasıflı çalışanın istihdam edildiği bu sektörlerde doğrudan işten çıkarmalar, ücret kesintileri, geçici izin (Türkiye'de olduğu gibi) uygulamaları yaygın

¹² ILO'nun 29 Nisan 2020 tarihli raporunda yılın ikinci çeyreğinde çalışma saatlerindeki azalma oranının yüzde 10,5 olacağı öngörülürken, 23 Eylül 2020 tarihli son raporda söz konusu oranın yüzde 17,3 olarak gerçekleştiği belirtilmektedir.

olarak kullanılmış ve kullanılmaktadır. Sektörel risk, istihdam durumu, işletme büyüklüğü, karantina uygulama düzeyi (tam, kısmi veya hafif) gibi faktörlerin ilave etkileri dikkate alındığında, Covid-19'un kayıt dışı istihdam üzerindeki etkileri de oldukça önemli olmaktadır. Bu bağlamda ILO, dünya kayıt dışı istihdamının yüzde 76'sının karantina önlemlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Beş ay sonra yayınlanan son ILO raporuna bakıldığında ise bölgesel farklılıklar olmakla birlikte kayıt dışı istihdam edilenler başta olmak üzere sıkı işyeri kapatmalarının yaşandığı ülkelerde istihdam edilenlerin küresel işgücünün yüzde 94'üne karşılık geldiği vurgusu dikkat çekmektedir.

Covid-19 salgınıyla birlikte ekonomik aktivitenin büyük ölçüde azalması ve seyahat kısıtlaması gibi uygulamaların ardından, küresel petrol talebinin de süreçten etkilendiği görülmektedir. IMF'nin "Büyük Tecrit" olarak tasvir ettiği bu dönemde, Brent petrol varil fiyatları Ağustos 2019 ve Şubat 2020 arasında yüzde 7,3 düşerek 57,6 dolardan 53,40 dolara gerilemiş, Mart ayında gerçekleştirilen OPEC+ toplantısının ardından ise yüzde 39,6'lık sert bir düşüşle 32,30 dolara kadar düşmüştür.¹³ Teorik olarak, düşen petrol fiyatları büyüme için iyi olmalıdır. Çünkü yakıt ucuzlaştığında ve tüketicilerin petrol bazlı enerji ürünleri için satın alma gücü arttığında işletme maliyetleri düşer. Ancak, geniş kapsamlı seyahat yasakları ve sokağa çıkma yasağı nedeniyle kısa dönemde yakıt talebinde artış beklenmemektedir.

Brent petrolün varil fiyatının sert düşüşü ve Covid-19 küresel salgınının ekonomik etkilerine ilişkin artan endişeler, dünya finans piyasasına da darbe vurmuştur. Koronavirüsün hızla dünya ülkelerine yayılması, alınan önlemlerin yetersiz kalması, dünya genelinde vaka ve ölü sayısının hızla artması finans piyasalarındaki satış dalgasını hızlandırmıştır (Baker vd., 2020). Virüsün küresel finans piyasasına yansımalarının en iyi göstergesi S&P 500 endeksindeki sert düşüşler ve VIX korku endeksinde Ocak 2020 ile Mart 2020 tarihleri arasında yaşanan %500 oranındaki artıştır (Barker vd, 2020). Göstergeler, piyasalarda endişelerin artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, küresel salgının 1929 Büyük Buhranından bu yana görülen en kötü kriz olduğu yorumu yanlış olmayacaktır.

IMF Küresel Finansal İstikrar Raporu, finans piyasalarının 2019 ekonomik görünümüne kıyasla çok daha kötü olduğunu belirtmiş, hisse senedi fiyatlarındaki ani düşüşlere dikkat çekerek, finansal koşulların daha da daralacağına işaret etmiştir. Kur hareketlerinin risk duyarlılığındaki değişimleri yansıttığını belirten rapor, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde esnek kur rejimi nedeniyle sermaye çıkışlarının artarak sürdüğüne, ihracattaki yavaşlama ve hammadde fiyatlarındaki düşüşün kurların yükselmesine ve dolayısı ile yerli paraların rezerv paralar karşısında değer kaybetmesine neden olduğuna dikkat çekmektedir. Covid-19 küresel salgınının neden olduğu güvensizlik ve belirsizlik ortamı nedeniyle finansal koşullarda daha da daralma riski olduğuna da vurgu yapan rapor, özellikle yükselen ekonomileri bekleyen tehlikeye de dikkat çekmektedir. Borsadaki tersine portföy hareketleri, kur yükselişi karşısında yerli para birimindeki değer kayıpları devam ettiği müddetçe gelecek dönem yeni borç krizlerine gebe olacaktır.

"Koronavirüs: Dünya Ekonomisi Riski" başlığıyla süreci tasvir eden OECD, güven ortamı, finansal piyasalar, seyahat sektörü ve imalat tedarik zincirinde yaşanan kırılmalar

¹³ Raporda, petrol fiyatlarının 1991 Körfez Savaşı'ndan bu yana en düşük seviyede olduğu belirtilmektedir. Amerika petrol piyasalarında petrol fiyatlarının tarihinde ilk kez negatif seviyelere indiği bu dönemin dikkat çeken piyasa hareketlerinden biridir.

nedeniyle G-20 ülkelerinin büyüme tahminini de aşağı yönlü revize ederek yüzde 2,7'ye indirmiştir. 83 milyon nüfus ve 771 milyar dolar GDP ile G-20 ülkeleri arasında yer alan Türkiye için de Covid-19 nedeniyle 2020 yılı yüzde 2,7 seviyelerinde bir büyüme öngörmüştür. Karantina önlemleri kapsamında yapılan kısıtlamalar çerçevesinde; faaliyetleri kısıtlanan sektörler ile diğer sektörlerin üretim ve tüketim sürecinde etkileşim içerisinde olduğu düşünüldüğünde, kısıtlanan sektörlerde üretimin düşmesi girdi üreten diğer sektörlerde de üretimin düşmesine neden olacaktır (Taymaz,2020). Bazı sektörlerdeki kısıtlamalar, kısıtlanan sektörlerde çalışanların gelirlerinin azalması, diğer sektörlerin ürettiği ürünlere talebin azalması anlamına da gelmektedir (Taymaz,2020). Bu bağlamda Küresel Ekonomik Görünüm Raporu'nda IMF, Türkiye ekonomisinin 2020 yılında yüzde 5 küçüleceği, işsizliğin ise yüzde 17,2 olacağı tahmininde bulunmuştur. Bu oran 2019 yılını yüzde 0,9 büyüme ve yüzde 13,7 işsizlik oranı ile tamamlamış olan Türkiye'nin hali hazırda içinde bulunduğu açmazı gözler önüne sermektedir

Günümüzde Türkiye'de 10 milyon dolaylarına yaklaşan işsizliğin üç kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, salgına önlem olarak, halkın yan yana gelip virüsü bulaştırmanın ortamı olabilecek mekânlar ve önlem olarak işyerleri kapatılmasıdır. "Sosyal mesafe" önlemi olarak 65 yaş ve üstü ile 20 yaş altı nüfusun bir kısmına getirilen evden çıkma yasağı da çalışanların işsiz kalmasında etkili olmuştur. Üçüncü işsizlik kaynağı ise Covid-19 ile birlikte yaşanan sert talep düşüşü karşısında gerileyen mal ve hizmet üretimi olmuştur.

Covid-19 küresel salgını nedeniyle ekonomik aktivitenin yavaşlaması, bütün sektörleri aynı şekilde etkilememektedir. Örneğin, hava yolu ulaşımı, karayolu ulaşımı, eğlence ve otelcilik gibi turizme dayalı birçok sektör ciddi hasar görürken, temizlik maddeleri, maske yapımı, online alışveriş, yapboz üretimi, uzaktan eğitim sistemleri gibi sektörler bu süreçte ön plana çıkmaktadır. Bu değişimler, ithalat ve ihracata da benzer şekilde yansımaktadır. Bu bağlamda, virüsün etkilerinin Türkiye'de hissedilmeye başladığı Mart 2020'de; küresel salgın nedeniyle Mart 2019'a göre ihracat% 17.81 azalmış, ithalat% 3.13 artmıştır. Türkiye cari işlemler açığı bir önceki yılın Ocak ayına göre 1.528 milyon dolar artış göstererek 6.494 milyon dolara ulaşmıştır (Açıkgöz ve Günay, 2020).

Peki dünya ekonomisinde taşları yerinden oynatan Covid-19 yoluna devam ederken, küresel ekonominin çarklarını döndürebilmek adına devletler ne gibi önlemler aldı? Alınan önlemlere geçmeden önce, politika yapımcıların optimizasyon yapması gerektiği vurgulanmalıdır. Optimizasyon ile kastedilen şu: küresel salgını bir gün kısıtlayacak ilave önlemlerin faydası ile küresel salgını bir gün kısıtlamak için alınan ilave bir birim önlemin ekonomik maliyetini karşılaştırmak. Uygulamada, salgını bir gün kısıtlayacak ilave tedbirlerin faydası göz önünde bulundurularak ekonomik maliyetler pahasına önlemler alınmıştır. Örneğin, birçok ülke faiz indirimi yoluna gitti. Hem ABD, hem de İngiltere faizleri yarım puan azaltarak, sifıra çok yakın bir noktaya çekti. Merkez Bankaları arasında takasa imkan tanıyan swap mekanizması 2008 Küresel Krizi sonrasında yeniden devreye girdi. Avrupa Birliği ülkeleri korona virüsün etkilerine karşı yaklaşık 540 milyar euro değerindeki ekonomik pakette uzlaşma sağladı (Vakıfbank, Nisan 2020). Bu rakam, neredeyse Türkiye'nin toplam milli gelirine eşittir. Japonya Merkez Bankası (BoJ), Covid-19 küresel salgınının derinleşen ekonomik etkilerine karşı tahvil alım limitini kaldırarak parasal canlandırma önlemlerini genişletti (Vakıfbank, Nisan 2020). Özetle, dünya ekonomisindeki manzara, Covid-19 küresel

salgını karşısında ekonomiyi yeniden canlandırabilmek için olağanüstü genişletici önlemler alındığını göstermektedir.

Türkiye’de de küresel salgının ülke ekonomisindeki etkilerine karşı “Ekonomik İstikrar Kalkanı” adı verilen 100 milyar TL değerinde bir ekonomik destek paketi yayınladı. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Nisan ayı toplantısında politika faiz oranını 100 baz puan indirerek %9.75’ten %8.75’e çekti. Piyasalarda yaşanan likidite sıkışıklığını bertaraf edebilmek adına tahvil alımları yaptı. BDDK, Türk bankalarının döviz satım - TL alım yönünde gerçekleştirecekleri para swapı, forward, opsiyon ve diğer türev işlemlerin toplam büyüklüğünün öz kaynaklara oranını %10 düzeyinden %1’e indirdi. Vadeye göre farklılaştırma uygulamasından vazgeçti (Vakıfbank, Nisan 2020). Koronavirüs önlemlerine karşı başlatılan milli dayanışma kampanyası, düşük faizli kredi paketleri ise Türkiye’de küresel salgın sonrasında uygulanan diğer genişlemeci para politikalarıdır.

Uygulanan genişlemeci para politikaları sonucunda negatif büyümenin ardından oluşacak bol miktardaki likidite ile ekonomik olarak hızlı bir büyüme dönemine girileceği beklenmektedir. Bu bağlamda IMF’nin raporuna göre 2021 yılı büyüme tahmini, ABD için yüzde 1,7’den yüzde 4,7’ye ; Euro Bölgesi için yüzde 1,4’ten yüzde 4,7’ye çıkarılmıştır. Avrupa’da Covid-19 salgınından en çok etkilenen İtalya’nın ise, 2021’ için büyüme tahmini yüzde 0,7’den yüzde 4,8’e çıkarılmıştır. Yükselen ülke ekonomilerinin büyüme tahmini 2021’de yüzde 4,6’dan yüzde 6,6’ya çıkarılmıştır. Bu bağlamda, Covid-19 küresel salgının ortaya çıktığı Çin’de 2021 yılı büyüme oranı yüzde 5,8’den 9,2’ye yükseltilmiştir. Türkiye ekonomisinin ise yüzde 5 büyüyeceği, ülkedeki işsizlik oranının 2021’de yüzde 15,6 seviyesinde gerçekleşeceği öngörülmüştür.

Küresel salgının tüm dünyada hızla yayıldığı yılın ikinci çeyreğinde dünya ekonomilerindeki sert daralmalar, normalleşme süreci ve alınan genişletici önlemlerin de etkisiyle yılın üçüncü çeyreğinde yerini toparlanmalara bırakmıştır denilebilir. Ancak Covid-19 vakalarının hızla arttığı şu günlerde; kişisel koruyucu ekipman, hijyen tedbirleri, uzaktan çalışma için gerekli teknolojik altyapıyı sağlama gibi firmalara ek maliyet getiren unsurlar olduğunun da altı çizilmelidir. Dolayısıyla eğer ek mali önlemler alınmazsa toparlanma süreci tehlikeye girecektir.

Küresel salgın kontrol altına alınmadığı sürece piyasa aktörlerinin ekonomiye yeniden güvenemeyeceği açıktır. Burada en önemli soru şu: Karantina önlemleri nedeniyle kendisini kapatan ülkelerin “yeni normal” dünyada ekonomisi nasıl olacak? Covid-19 sonrası için, en iyimser tahmin, ülkelerin krizden çıkışının “V” şeklinde olacağı yönündedir (Karakaya,2020). Başka bir deyişle ilk iki çeyrekte GDP düşse bile, son iki çeyrekte aynı şekilde sıçrama yapıp yükseleceği için, ekonomik daralma kısa süreli olacak. Bazıları ise bu krizin “U”, “L” ya da “W” şeklinde bir süreç izleyeceğini tahmin etmektedir (Karakaya,2020). “L” şeklinde bir süreci öngören iktisatçılardan biri de 2008 Küresel Ekonomik Krizi’ni tahmin eden isimlerden olan ve bu nedenle kriz kahini olarak bilinen N. Roubini’dir. Covid-19 krizi için 1929 Büyük Buhranı’ndan daha büyük bir buhran olacağını belirten Roubini reel ve finansal piyasalardaki sert düşüşün ardından hemen bir çıkış beklenmemesi gerektiğini belirtmektedir.

SONUÇ YERİNE

Sanayi Devriminden Büyük Buhrana kadar olan dönemin liberal devletinde temel değerler tam istihdam, genel denge ve asgari devlet müdahalesi anlayışı olmuştur. Büyük

Buhran ise dünyayı Keynesyen ekol ile tanıştırmıştır. Ulus-devletin yurttaşını ön plana çıkaran bu dönemde devletçi kalkınma modeli kapitalist büyümenin bir gereği olarak sunulmuştur. Ancak 1970’lerde başlayan entegrasyon eğilimleri 1990’lara geldiğinde yerini küreselleşmeye bırakmıştır. Ulus-devletin yurttaşı artık küçülen dünyanın bireyi olmuştur. Ulus-devletlerin daha az egemen olduğu, dünyadaki tüm ekonomilerin bütünleşmesine imkan tanıyan bu yeni dünya düzeni, kuşkusuz günümüz ekonomisine yön veren en önemli faktördür. Bu anlamda küreselleşmenin getirilerinden biri olan finansal serbestleşmenin bir ucu teknolojiye ve bilgi paylaşımına açık büyüyen bir dünya iken, diğer ucu ekonomik-finansal krizlere gebe bir dünyadır. Bazen krizleri başlatan bazen de krizleri hızlandıran bir olgudur finansal serbestleşme.

Özellikle 1990 sonrası dönemde kısa sürede reel sektöre de sıçrayan finansal krizler yaşandı. Her krizin kendine özgü dinamikleri olmakla birlikte bu krizler ekonomik kaynaklıydı. Günümüzde yaşanmakta olan kriz ise, ne ekonomik ne de finansal kaynaklı bir krizdir. Krizin kaynağı bu defa bir küresel salgındır. Yalnızca düşük-orta gelir grubunu değil, her kesimden insanı etkilemektedir. Talep ve arzın eş zamanlı olarak durma noktasına geldiği tek krizdir. Bu krize karşı ülkeler yeri geldiğinde “Tam karantina” uygulayarak, salgının ömrünü kısaltmaya çalışmaktadır. Aralarında Türkiye’nin de olduğu birçok ülkede ise, özellikle iş yerleri açık tutularak salgının kontrol süresi uzamakta ve bu uzadıkça ekonominin eski normaline dönmesinin süresi de uzamaktadır. Bunun sonucunda ekonomide sert daralmalar yaşanmış, hammadde ve yarı mamül madde üretiminde gözlemlenen aksamalar arz zincirinde de aksamalara neden olmuştur. Arz zincirinde aksamaların ardından, otomatik sektörü, enerji sektörü, turizm sektörü, gayrimenkul ve sigortacılık sektörleri gibi pek çok sektörde faaliyetler durma noktasına gelmiştir. Reel sektördeki durgunluğa paralel olarak borsada da değer kayıpları gözlemlenmiştir. Odağında her bireyin kişisel menfaatlerini gözetmesi halinde toplumsal faydanın da artacağı düşüncesi olan mevcut piyasa ekonomisi anlayışı önemli bir yara almıştır. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler yaklaşımı küresel sorunların sonuçlarının ağır olmasına yol açmaktadır.

Dünya ekonomi tarihinde, ağır sonuçlarla ekonomik yapıyı olumsuz etkileyen felaketler sonrasında önemli siyasi, sosyal ve ekonomik dönüşümler yaşanmıştır. Bu bağlamda, Covid-19 küresel salgınının uzun süre devam etmesi halinde yeni bir küresel, siyasi ve ekonomik sisteme geçişin gerekliliği tartışılmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında 1970’li yılların sonuna kadar uygulanan “sosyal devlet”çi düzen yeniden gündeme gelmektedir. Mevcut durumda 2008 Küresel Krizi sonrasında ‘daha fazla liberalizm’ paradigması geçerliliğini yitirirken, orta ve uzun dönemde maliye politikalarının devreye girmesini, harcama ve vergilendirme politikalarında değişikliğe gidilmesi gerekmektedir. Özellikle yerli para birimi rezerv para karşısında değer kaybına uğrayan Türkiye gibi ülkelerde döviz kurunda istikrarı sağlayabilmek ve yerli paranın değer kaybını önleyebilmek adına tasarrufu teşvik etmeye yönelik maliye politikalarının uygulanması kaçınılmazdır. Her halükârda, bu ekonomik daralmanın kısa veya uzun süreli olsa da büyüklüğünün ne ölçekte olacağı en önemli noktadır. Öncelikle pandemi sürecinin ne zaman sonlanacağı veya sonlanıp sonlanmayacağı noktasındaki belirsizlikler aşıkardır. Dolayısıyla bu belirsizlikler de düşünüldüğünde, yayılımı kontrol altına almak adına kısıtlamalar uzadıkça ekonomik tahribatın tamiri de zorlaşacak, Türkiye gibi kırılğan yapıdaki ekonomilerin süreç yönetimi daha da zorlaşacaktır.

Kısa dönemde COVID-19 süreci dünyayı uzaktan erişime dayalı iş ve yaşam modellerine zorlamışken toparlanmanın finansmanında ve bu sürecin yönetiminde yeni fikirlere, yenilikçi yöntemlere ihtiyaç vardır. Yeni normal dünya düzeninde gerek dünya gerek Türkiye çevrim içi dünyaya dönüşmüşken, pandemiye ilişkin belirsizliklerin devam ettiği şu günlerde çevrim içi dünya düzeni uzun soluklu bir süreç olacak gibi gözükmektedir. Bu süreçte toplumda çevrim içi dünya düzenine ayak uyduramayan bir kesimin varlığı da unutulmamalıdır. Bu nedenle yeni düzenin inşa sürecinde alınacak tedbirlerin ve yeni fikirlerin kapsayıcı olması Covid-19 depreminden en az hasarla kurtulabilmek için son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZ, Ö. & GÜNGÖR, A. (2020), “The Early Impact of The Covid-19 Pandemic on The Global and Turkish Economy”, *Turkish Journal of Medical Sciences*, Vol. 50, pp. 520-526.

AKBAŞ, E. M. (2017), “1800’lerin Küresel Krizleri, Büyük Depresyon ve 2008 Krizi”, *Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, ss. 77-127.

BAKER, R. S, BLOOM, N. & others (2020), *Covid-Induced Economic Uncertainty*, NBER Working Paper, (Working Paper No. 26983), NBER, US, NewYork.

BAKER, R. S, BLOOM, N. & others (2020), *The Unprecedented Stock Market Reaction to COVID-19*, NBER Working Paper, (Working Paper No. 26945), NBER, US, NewYork.

BOCUTOĞLU, E. (2019), *İktisadi Düşünceler Tarihi*, Bursa: Ekin.

CLAESSENS S. & KÖSE Ayhan M. (2013), *Financial Crises: Explanations, Types, and Implications*, IMF Working Paper, (Working Paper No.13/28), IMF, US, Washington DC.

DALYANCI, L. & OKTAR, S., (2010), “Finansal Kriz Teorileri ve 1990 Sonrasında Finansal Krizler”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı 2, ss.1-22.

GİBNEY, F., KRUGMAN, P. & outhers, (1995), “Asians’s Growth: Miracle or Myth”, *International Journal of Political Economy*, Vol 74, No, 2, pp.

KEPENEK, Y. (2014), *Türkiye Ekonomisi*, 27. Baskı, İstanbul:Remzi.

KİBRİTÇİOĞLU, A. (2001), “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001” *Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, Cilt 1, Sayı 41, ss. 174-182.

KİNDLEBERG P. Charles & ALİBERT Z. Robert (2005), *Manias, Panics, and Crashes A History of Financial Crises*, Fifth Edition, US: Wiley.

MISHKIN S. F. (1996), *Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective*, NBER Working Paper, (Working Paper No. 5600), NBER, US, NewYork.

ÖZ, S. (2009), “Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?”, *Tüsiad-Koç Üniversitesi Ekonomik Araştırma Forumu Çalışma Raporu Serisi*, (Rapor No.0904), İstanbul.

ÖZATAY, F. (2011), *Parasal İktisat Kuram ve Politika*, 5. Baskı, Ankara: Elif.

ROUBİNİ N. & MIHM S. (2017), *Kriz Ekonomisi Dünya Ekonomisinin Çöküşü ve Geleceği*, (I. TEZCAN, Çev.), 2. Baskı, İstanbul: Pegasus.

SACHS, J.D. (1998), “Alternative Approaches to Financial Crises in Emerging Markets”, in *Capital Flows and Financial Crises*, (Eds.), Miles Kahler, Cornell University Press, Ithaca, (pp.243-262) New York.

SUTHERLAND, A. & ÖZKAN, G. F. “A Currency Crisis Model With An Optimising Policymaker” , *Journal of International Economics*, Vol. 44, No.2, pp. 339 –364.

Vakıfbank (2020), *Mart ayında koronavirüs (kovid-19) küresel boyuta ulaşarak piyasalarda şok etkisi yarattı*, Vakıfbank.

Vakıfbank (2020), *Nisan ayında Kovid-19 salgını, beklentiler doğrultusunda, makroekonomik veriler üzerinde etkisini gösterdi*, Vakıfbank.

WRAY, R. L. (2011), “Minsky's Money Manager Capitalism and the Global Financial Crisis”, *International Journal of Political Economy*, Vol. 40, No. 2, pp. 5-20.

İNTERNET KAYNAKLARI

Karakaya, E. (2020), “COVID-19 Krizinin Ekonomi, Enerji ve Emisyonlara Etkileri: Mevcut Durum ve Olası Post-Korona Senaryoları”, <https://www.iklimhaber.org/covid-19-krizinin-ekonomi-enerji-ve-emisyonlara-etkileri-mevcut-durum-ve-olasi-post-corona-senaryolari/> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 07 Ekim 2020).

International Labour Organization, (2020), *ILO Monitor: COVID-19 and The World Of Work. Second Edition Updated Estimates and Analysis*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_740877.pdf sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 07 Ekim 2020).

International Labour Organization, (2020), *ILO Monitor: COVID-19 and The World Of Work. Third Edition Updated Estimates and Analysis*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 07 Ekim 2020).

International Labour Organization, (2020), *ILO Monitor: COVID-19 and The World Of Work. Sixth Edition Updated Estimates and Analysis*, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_755910.pdf sayfasından erişilmiştir (Erişim Tarihi: 13 Kasım 2020).

International Money Fund, (2019), *Growth Slowdown, Precarious Recovery*, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2019/03/28/world-economic-outlook-april-2019> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 06 Ekim 2020).

International Money Fund, (2020), *The Great Lockdown*, <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/World-Economic-Outlook-April-2020-The-Great-Lockdown-49306> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 06 Ekim 2020).

Organisation for Economic Co-operation and Development, (2020), *Coronavirus: The World Economy at Risk*, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/7969896b-en.pdf?expires=1589574682&id=id&accname=guest&checksum=A4BBAD13FE5AA9AEEC674D2843AA1002> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi: 6 Ekim 2020).

Taymaz, E. (2020), “Covid-19 Tedbirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkisi ve Çözüm Önerileri”, <https://sarkac.org/2020/04/covid19-tedbirlerinin-turkiye-ekonomisine-etkisi-cozum-onerileri/> sayfasından erişilmiştir (Erişim tarihi:07 Ekim 2020).

World Bank (2018), World Bank Open Data: Population, Gross Domestic Production <https://data.worldbank.org/country/turkey> (Erişim tarihi: 07 Ekim 2020).

World Health Organization (2020), Coronavirus Disease 2019, https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?gclid=EAIaIQobChMImIrYvdW26QIV0e3tCh1JsQ92EAAAYASAAEgJZV_D_BwE (Erişim tarihi: 07 Ekim 2020).